

Віталіна ШЕРЕМЕТ

<https://doi.org/10.33989/pnpu.886.c3655>

Сучасне життя супроводжується високим рівнем стресу та емоційної напруги, що впливає на розвиток дітей дошкільного віку. Стрімкий темп життя, часті зміни оточення, інформаційне перевантаження, а також соціальні та економічні виклики створюють додатковий тиск на дитину та її родину. Непередбачуваність подій та недостатня стабільність можуть стати причиною підвищеної тривожності, емоційної нестабільності та труднощів у поведінці.

Особливо значущими у психоемоційному розвитку дитини є вікові кризи, серед яких криза трьох років посідає важливе місце. У цей період дитина починає усвідомлювати себе як окрему особистість, що може супроводжуватися протестом, негативізмом і впертістю. Часто батьки та вихователі стикаються з труднощами у встановленні кордонів, підтриманні дисципліни та формуванні довірливих стосунків з дитиною.

У таких випадках ефективним інструментом для корекції поведінки та розвитку емоційної сфери стає арт-терапія, зокрема казкотерапія. Арт-терапія допомагає дітям розкривати свої емоції, долати внутрішні конфлікти та формувати позитивні стратегії поведінки. За допомогою творчої діяльності діти отримують можливість виразити те, що складно передати словами, що особливо важливо у дошкільному віці, коли вербальні навички ще не достатньо розвинені.

Використання архетипів, як універсальних психічних структур, дозволяє глибше зрозуміти внутрішній світ дитини. Казкові сюжети створюють безпечний простір для самовираження та навчання через метафори та символи. Вони допомагають моделювати різні життєві ситуації, знаходити шляхи вирішення конфліктів, а також засвоювати соціальні норми і цінності у доступній та ненав'язливій формі.

Використання арт-терапевтичних методів для розвитку емоційної сфери дітей дошкільного віку стає дедалі актуальнішим і важливішим. Сучасне життя характеризується

високим рівнем нестабільності, що супроводжується постійною напругою та стресом. Діти дошкільного віку емоційно тісно пов'язані з батьками, тому спільна творча діяльність допомагає м'яко та природно зміцнювати ці зв'язки, водночас розкриваючи творчий потенціал дитини. Крім зовнішніх чинників, важливе значення для формування особистості мають вікові кризи. Однією з найяскравіших криз дошкільного віку є криза трьох років, яку вперше описала Ельза Келер у своїй роботі «Про особистість трирічної дитини».

У цьому віці дитина починає усвідомлювати себе як окрему, самотійну особистість. Прояви протесту, негативізму, впертості та норовливості можна м'яко скорегувати за допомогою арт-терапії, зокрема, казкотерапії, створення колажів, ліплення з глини чи пластиліну. Арт-терапія допомагає спрямувати енергію дитини в конструктивне русло. Наприклад, якщо дитина рве книжку, терапевт може запропонувати їй розривати старі журнали та створювати з них оригінальні колажі. Активне залучення фантазії в моменти емоційної напруги допомагає обіграти складні ситуації за допомогою іграшок [11, с. 35-37; 12, с. 29-31].

Унікальний та самобутній спеціаліст у напрямку «психологія мистецтвом», доктор філософії, кандидат психологічних наук, арт-терапевт Назаревич В. вдало та ефективно використовує в роботі з дітьми терапевтичні іграшки – «мишенятко-діагност», «дивасики», «помагайко на пальчик з фетру», «їжачок-помічник», інші. Іграшка швидко допомагає порозумітися та знайти рішення у будь-якій ситуації у взаємодії з дитиною.

Наприклад, якщо малюк відмовляється одягатися на прогулянку, фахівець або дорослий пропонує одягнути плюшевого ведмедя, аби дитина відчула прояв «дорослих» рис характеру. Через деякий час дитина погоджується одягтися самотійно, із задоволенням. Відчуття та почуття формують в людині найсильнішу пам'ять в тілі, емоційну, ментальну. Саме тому, методики арт-терапії напрочуд дієві.

Арт-терапію, як метод зцілення за допомогою творчості, досліджували такі відомі вчені як: Уелсбі Кероул, Едіт Крамер, Маргарет Наум, Адріан Хілл, Карл Юнг, В. Назаревич, Т. Дзюба. Терапія мистецтвом є відносно новим методом психотерапії. Вперше цей термін ужито Адріаном Хіллом. Дослідження психологічних і педагогічних аспектів арт-терапії представлені у роботах М. Лібман, М. Наумбург, О. Тараріної. Теоретико-методичні аспекти арт-терапії аналізували українські вчені – О. Вознесенська, Л. Калініна, О. Смілянець, О. Сорока та інші.

Мета дослідження: проаналізувати можливості арт-терапії та казкотерапії у розвитку емоційної компетентності дітей, дослідити роль архетипів у терапевтичному процесі та розглянути конкретні методики, які сприяють гармонійному розвитку дитини. Основна увага буде приділена практичним підходам і методикам, які можуть бути використані психологами та батьками для допомоги дітям у подоланні вікових криз та формуванні стійкої емоційної сфери.

Кожна людина в будь-який момент свого життя може змінити його на краще. Важливо усвідомити свою унікальність. Зміни вимагають ресурсів та знань, але доступ до власних внутрішніх резервів часто ускладнений, оскільки вони приховані в нашій підсвідомості. Арт-терапія допомагає знайти шлях до свого істинного «Я», відкрити джерела сили для позитивних змін [15, с. 22-25].

Як і будь-який інший психотерапевтичний підхід, арт-терапія має свої особливості. У процесі роботи задіяні троє учасників: дитина, спеціаліст і продукт творчості. Наприклад, під час створення малюнка дитина розповідає про нього фахівцю або групі (якщо це групова терапія).

Головна перевага арт-терапії – її безпечність. Вона забезпечується завдяки непрямій роботі через творчість: малювання, танець, ліплення тощо. Дитина виражає свої переживання через творчий процес, що реалізується через: експресію – можливість висловити себе, свої емоції (біль, почуття,

проблеми) через творчість; метафору – вираження свого внутрішнього світу через художній образ; креативність – створення унікального творчого продукту; навчання – розвиток самопізнання та самовираження, здобуття знань і життєвого досвіду.

Матеріалізація – коли дитина висловлює у творчості свої переживання, їх можна вивчити, розглянути і змінити на краще [7, с. 33-35].

Творчість і розвиток креативності допомагають перейти від стану «я хочу» до стану «я буду». Креативність розширює можливості вибору, дозволяє бачити більше життєвих стратегій і варіантів. Арт-терапія наповнює процес радістю та задоволенням.

Для дошкільнят арт-терапевтичні методики спрямовані на досягнення таких цілей:

- діагностика психологічного стану – допомагає визначити емоційний і психічний стан дитини;
- навчання самоконтролю – розвиток уміння керувати своїми почуттями та контролювати емоції;
- синхронізація роботи мозку – гармонізація взаємодії між лівою та правою півкулями головного мозку;
- покращення соціальних навичок – допомога у встановленні контактів з батьками, однолітками та оточенням;
- розкриття творчого потенціалу – сприяння виявленню талантів і здібностей;
- підвищення самооцінки – формування позитивного ставлення до себе;
- зниження агресії – м'який спосіб допомогти дитині виражати негативні емоції конструктивно;
- зниження стресу – створення безпечного простору для розслаблення та відновлення; розвиток дрібної моторики – поліпшення координації та точності рухів.

Арт-терапія пропонує безліч різних методів і технік, що розширює можливості допомоги широкому колу людей. Її універсальність дозволяє підібрати підхід, який буде ефективним для кожного [8, с. 220].

Арт-терапія є потужним інструментом для вираження емоцій через різні форми мистецтва, що дозволяє дитині зрозуміти свої переживання й емоції. Водночас архетипи, як універсальні психічні структури, впливають на внутрішній світ дитини, через які вона взаємодіє зі своїм оточенням.

У цьому контексті використання арт-терапевтичних методів, таких як казкотерапія, створення колажів чи ліплення, завдяки тому, що діти можуть розпізнати й виразити свої емоції через архетипічні образи.

У науковій літературі розрізняють архетипи та архетипічні образи, мотиви, теми й патерни(моделі). Архетип є психосоматичним утворенням, що поєднує інстинкт і образ. К. Юнг не розглядав психологію й образність як прості відображення біологічних потягів. На його думку, образ пробуджує мету інстинкту, і саме тому образи відіграють таку ж важливу роль, як і інстинкти. Усі образи певною мірою несуть у собі архетипічне.

Термін «архетип» існував ще з давніх часів. Наприклад, Філон Іудей використовував його щодо образу бога в людині. Платон у своїй філософії трактував архетип як розумово осяжний зразок, ейдос. У середньовічній схоластиці архетип розуміли як природний образ у свідомості, а Августин Блаженний розглядав його як споконвічний образ, що лежить в основі людського пізнання.

Архетипи пов'язані з несвідомою діяльністю людей і є невід'ємною складовою людської ментальності. Ментальність (або менталітет) визначається як глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості, що охоплює й несвідомі процеси [16].

Карл Густав Юнг виокремив два види несвідомого: індивідуальне та колективне. Індивідуальне несвідоме охоплює бажання, спогади, імпульси та особистісний досвід, що був витіснений зі свідомості. Колективне несвідоме – це психічна інформація всього людства, яка включає досвід предків і відгомін давніх часів. Воно несе в собі величезну енергію, яка впливає на

нас із середини. За словами Юнга, колективне несвідоме має глибший шар, ніж індивідуальне [16].

Архетип визначається як спосіб дії несвідомого на свідомість. Це універсальні вроджені психічні структури, які походять від інстинктів і закладені в природі людини. Вони є складовими колективного несвідомого та проявляються у сновидіннях у вигляді образів і мотивів. Архетипи відображаються у певних патернах поведінки, які стають частиною повсякденного життя.

Існує безліч архетипів, що з'являються в міфах, легендах і казках різних народів із давніх часів. Незважаючи на суперечливість цієї концепції, яку сам Юнг неодноразово підкреслював, його численні наукові праці були підтвержені клінічними та практичними спостереженнями. Серед архетипів, які особливо цікавили Юнга, були: Тінь, Аніма й Анімус, Мудрий старець, Велика мати, Немовля, Самість, Дух, Трікстер. Ці архетипи можуть проявлятися в сновидіннях, служити джерелом культурних символів (богів і богинь) і впливати на міжособистісний досвід, часто проєктуючись на інших людей.

Символ «Мудрого старця» уособлює носій глибоких знань, магічної сили або життєвої мудрості, як у казках «Котигорошко», «Змій і мудрець», «Попелюшка». Водночас архетип «Великої матері» представлений у вигляді турботливої матері або богині-захисниці, яка виховує, наставляє та підтримує, що можна побачити в казках «Морозко», «Оха» (чарівна жінка), «Білосніжка» (добра королева). Завдяки цьому діти краще усвідомлюють своє, почуття розуміють себе та розвивають позитивні емоційні стратегії для подолання внутрішніх конфліктів і стресу, особливо в кризові періоди розвитку, зокрема у віці трьох років [13].

Архетип, зокрема Тінь, представляє собою несвідомість частини психіки, що містить риси страху, агресії або приховані бажання. У казках, таких як «Синя Борода», «Казка про Івана-царевича і Сірого Вовка» та «Доктор Джекіл і містер Хайд», цей

архетип проявляється у вигляді двох героїв, лиходіїв або символічних місць на кшталт темного лісу чи підземелля.

Натомість самість уособлює цілісність особистості та гармонію між свідомим і несвідомим. У казці «Красуня і Чудовисько» трансформація Чудовиська символізує процес інтеграції несвідомого та усвідомлення.

Аніма – це образ чарівних дів, богинь або чаклунок, який може проявлятися як у світлому, так і в темному аспекті. Наприклад, Герда у «Сніговій королеві» символізує світлу Аніму, що допомагає Каю повернутися до життя. Русалонька ж уособлює водночас пристрасне бажання та жертвність.

Анімус – проявляється у вигляді лицаря чи мудреця та може бути рятівником. Наприклад, у «Рапунцель» принц допомагає їй вийти за межі вежі, яка символізує внутрішні обмеження [16].

Немовля – символізує новий початок, чистоту та випробування, які ведуть до дорослішання. Персонажі на кшталт Мауглі та Тарзана проходять шлях від ізоляції до усвідомлення своєї сутності. «Гидке каченя» відображає внутрішню трансформацію, а пробудження «Сплячої красуні» є метафорою нового народження.

Дух – магичний наставник або помічник. У «Джекові й бобовому стеблі» чарівна квасоля символізує духовне піднесення, а дзеркало королеви у «Білосніжці» – вищу істину.

Трікстер – той, хто порушує правила, піддає сумніву усталені норми та відкриває нові можливості. «Кіт у чоботях» використовує хитрість, щоб привести господаря до успіху. Колобок – класичний трікстер, що перехитрив усіх, окрім Лисиці. У «Трьох поросятах» проявляється винахідливість, що допомагає у боротьбі за виживання.

Ці архетипи можуть проявлятися у поведінці дитини під час арт-терапевтичної діяльності. Створюючи малюнки або колажі, вона може стикатися зі своїми страхами чи сумнівами, які символічно відображаються через архетипи. такі образи не лише виражають емоційний стан дитини, а й допомагають їй перейти

до глибших рівнів свідомості, сприяючи розкриттю внутрішнього світу.

Арт-терапія дає можливість опрацювати важливі архетипічні образи через творчий процес, що допомагає дітям не лише виявити свої емоції, але й навчитися ними керувати. Це сприяє розвитку емоційної сфери дітей дошкільного віку, допомагаючи їм не тільки краще адаптуватися до труднощів, які супроводжують процес розвитку, а й глибше зрозуміти свої внутрішні переживання та взаємодію з оточенням [16].

О. Попова розглядає архетип як основу колективного безсвідомого, що є інстинктивною основою розвитку людства. Архетипи – це образи, що наповнюючи змістом індивідуальне буття людини, стають усвідомленими та зрозумілими. Для того, щоб у повній мірі осягнути ці образи необхідно асимілювати та інтегрувати їх символи.

Архетип – постійне схематичне інваріативне ядро, скелет для багатьох міфологічних сюжетів та мотивів в їх межовій абстракції. Тому створені міфологічні сюжети в різний час та в різних місцях можуть бути поєднанні єдиною тематикою – архетиповою домінантою. Саме тому, можливо говорити про архетипи як універсалії людського буття, в яких містяться міфологеми, через які архетипи і реалізуються. Вони забезпечують наскрізну єдність людської культури та є константними домінантами, в яких об'єднуються різноманітні етноспецифічні міфологеми.

Архетипи формуються на глибинному рівні в ранньому дитинстві та передаються через міфи, казки та культурні традиції, являють собою універсальні образи, що визначають багато аспектів особистісного розвитку. Вони створюють основу для виявлення основних тем і мотивів у культурі, і через архетипічні образи виявляються в різних формах: від літератури до сновидінь і, звісно ж, казок. Казка, в свою чергу, виступає як потужний інструмент для роботи з архетипами, допомагаючи дитині розпізнавати й інтегрувати ці образи в свій внутрішній світ.

Зокрема, в рамках казкотерапії архетипи набувають особливого значення. Завдяки казкам дитина має можливість виявити глибинні емоції та переживання через персонажів, які відображають архетипічні образи. Наприклад, казки, що використовують архетипи Матері чи Аніми, можуть допомогти дитині зрозуміти та прийняти свої емоції, сформувати здорові стосунки з навколишнім світом. Терапевтичний ефект казкотерапії полягає в тому, що вона створює безпечний простір, де дитина може знайти вирішення своїх внутрішніх конфліктів через знайомі архетипічні сюжети.

Цей процес дозволяє дітям розвивати емоційну компетентність, що є важливою складовою сучасної педагогічної практики. Інтеграція архетипічних образів в казки не лише сприяє емоційному розвитку, а й допомагає дітям впоратися з труднощами та стресами через вивчення й засвоєння моделей поведінки, закладених у цих образах.

Архетипи в рамках казкотерапії розкривають у своїх роботах Р. Ткач, О. Попова, Т. Зінкевич-Евстігнеєва, Д. Соколов. Казкотерапія – це терапія через середовище, створення особливої казкової атмосфери, у якій розкриваються потенційні можливості людини, здійснюються мрії, а головне – з'являється відчуття безпеки та дух нової таємниці.

Під час казкотерапії особистість вчиться приймати себе такою, якою вона є, усвідомлювати власну унікальність та бачити неповторність інших людей. Кожна людина потребує самовираження, і коли ця потреба залишається незадоволеною, виникає внутрішній конфлікт. Використання казкотерапії у роботі з дошкільниками сприяє розвитку активності, самостійності, емоційності, творчого підходу та зв'язного мовлення [17].

Казкотерапія використовує казкову форму як інструмент для інтеграції особистості, розвитку творчих здібностей, розширення свідомості та покращення взаємодії із зовнішнім світом. Казки викликають глибокі емоційні переживання, адже

їхні образи звертаються як до свідомого, так і до підсвідомого. Завдяки казці можна вийти за межі буденності, досліджувати світ почуттів і переживань у доступній формі, ідентифікувати себе з певним персонажем та поглянути на власні проблеми з боку.

Казкові сюжети містять універсальні ситуації та виклики, з якими стикається кожна людина: відділення від батьків, життєвий вибір, взаємодопомога, кохання, боротьба добра і зла. Перемога добра дарує дитині відчуття психологічної безпеки та допомагає зрозуміти, що випробування сприяють внутрішньому зростанню. Відсутність конкретного імені головного героя і місця подій дозволяє кожній дитині ідентифікувати себе з персонажем. Динамічний сюжет із загадками, чарами та несподіваними перетвореннями забезпечує активне сприйняття й засвоєння інформації [10].

Казка має й корекційні функції: вона готує до складних емоційних ситуацій, сприяє символічному опрацюванню фізіологічного та емоційного стресу, допомагає усвідомлювати та приймати власні дії. У роботі з казками доцільно використовувати їх як метафори, адже образи й сюжети казок часто перегукуються з життєвим досвідом дитини. Такі асоціації можна обговорювати або виражати через малюнки. Вільні асоціації, відображені у творчих роботах, дозволяють аналізувати поведінку та мотиви персонажів, обговорювати моральні цінності, оцінювати себе та інших.

Ефективними методами казкотерапії є: обговорення моральних цінностей на основі казкових сюжетів; ігри за мотивами казкових епізодів; використання казок як повчальних притч; обговорення можливих рішень життєвих ситуацій через приклади з казок; творча діяльність за мотивами казок: додаткові замітки, переписування, створення власних казкових історій [10].

Розглянемо особливості казкотерапії [2]: казка інформативна – через аналіз казки, яку створює дитина (клієнт), психолог отримує інформацію про її життя, актуальний стан, способи подолання труднощів, світоглядні позиції; казка

екологічна – вона знаходиться не в буденній, а у драматичній реальності; як дитина, так і психолог емоційно захищені.

Тим самим знижується ризик «згорання» та зростає довіра дитини до терапевтичного ефекту; казка не має меж – доповнюючи, змінюючи, збагачуючи казку, дитина (дорослий) долає самообмеження та доповнює, змінює, збагачує своє життя; казка феєрична – робота психолога стає видимою, тому що, звертаючись до казкотерапії, він може використовувати різні ляльки, костюми, музичні інструменти, художні продукти діяльності, а можливо, і психологічний ляльковий або драматичний театр; казка емоційна – через участь у казкотерапевтичних заняттях дитина (дорослий) накопичує позитивний емоційний заряд, зміцнюючи свій соціальний імунітет; казка є мудрою – через казку психолог має змогу передати дитині, батькам, педагогам нові способи та алгоритм виходу з проблемної ситуації; відсутність вікових обмежень – це означає, що казка виконує пробіли індивідуальної історії клієнта та доповнює її загальнолюдською інформацією.

Дослідники [4] виокремлюють функціональні особливості казок, а саме: казка дозволяє актуалізувати моменти особистої історії, які витісняються клієнтом; дозволяє сформувати новий погляд на ситуацію та перейти до нового рівня її усвідомлення, моделюючи більш конструктивне ставлення та поведінку; відображає внутрішній конфлікт клієнта та дає змогу міркувати про нього; казка є символічним «буфером» між клієнтом і казкотерапевтом, завдяки цьому опір клієнта нівелюється та енергія спрямовується на міркування; казка є альтернативною концепцією сприйняття неоднозначних життєвих ситуацій; казка формує віру в позитивне вирішення проблем (зазначимо, що для того, щоб це побачити, потрібно відійти від стереотипів буденної свідомості).

До корекційних функцій казки відносять: психологічну підготовку до напружених емоційних ситуацій, символічну реакцію на фізіологічні та фізіологічні стреси, прийняття в символічній формі своєї фізичної активності [6].

Тексти казок викликають інтенсивний емоційний резонанс як у дітей, так і у дорослих, що створює особливі можливості при комунікації. Одна і та ж казка по-різному впливає на кожного, і кожен знаходить в неї щось своє, актуальне для нього, спільне з його проблемами. Образи казок звертаються одночасно до двох психічних рівнів особистості: до рівня свідомості та підсвідомості. Універсальність і єдність казкових образів знаходить відповідність у понятті архетипів, метою яких є привнесення в свідомість підсвідомого матеріалу та його трансформація при тому.

Метод казкотерапії включає роботу з різними типами казок:

1. *Художні казки* – це твори, створені на основі багатовікової мудрості народів та авторських історій. Це ті казки, міфи, легенди, історії, які знайомлять дитину з важливою темою протистояння добра і зла. Вони можуть мати дидактичний, психокорекційний, психотерапевтичний та медитативний аспекти.

2. *Дидактичні казки* – спеціально створені педагогами для цікавого і доступного викладу навчального матеріалу. Їх героями часто є абстрактні поняття (Доброта, Сила, Вітер, Сонце), явища природи або неживі предмети (іграшки, цифри, букви, звуки), для яких вигадується казковий образ світу.

3. *Корекційні казки* – це казки, які використовуються для м'якого впливу на поведінку дитини, допомагаючи замінити неефективні моделі поведінки на більш продуктивні, а також допомагають пояснити дитині сенс певних подій.

4. *Терапевтичні (психотерапевтичні) казки* – казки, що мають цілющий ефект для душі, відкривають глибокий зміст подій та допомагають побачити ситуацію з іншого, духовного боку. Такі казки не завжди мають очевидний хепіенд, але завжди глибокі і чесні, часто залишаючи людину з питаннями, що стимулюють особистісне зростання.

5. *Медитативні казки* – ці казки спрямовані на розвиток різних видів чуттів: зорових, слухових, нюхових, смакових,

тактильних і кінестетичних. Вони мають форму подорожі, де важливо відчувати і прожити теперішній момент. Такі казки допомагають дітям навчитися жити «тут і зараз», тренуючи здатність бути в моменті. Наприклад, можна «вирушити» в казковий ліс, де можна поспілкуватися з квітами, деревами, птахами та добрими тваринами [9, с. 22-27].

Розглянемо, концепцію Зінкевич-Євстигнєєвої: казкотерапії та символічні образи.

Українська дослідниця Тетяна Зінкевич-Євстигнєєва розробила напрямок казкотерапії, що обґрунтовується на розумінні символіки архетипів та їхньому впливі на психіку дитини. Вона виділила кілька ключових моделей роботи з казками та легендами, які мають терапевтичний ефект:

Образ Героя – центральний персонаж казки, яка додає труднощі та трансформується. Його шлях символізує процес розвитку та вихід з кризи. В арт-терапевтичному підході діти можуть створити своїх персональних героїв, які відображають їхні внутрішні ресурси.

Магічні помічники – персонажі, які допомагають Герою подолати випробування. У творчих практиках це може бути символічний образ друга, вчителя або навіть абстрактний захисний символ (наприклад, світле коло, що охороняє малюнковий світ дитини).

Лабіринт або Подорож – символ пошуку внутрішнього ресурсу, який часто відображається у дитячій творчості через дороги, шляхи, мости або тунелі.

Чарівний предмет – символ внутрішньої сили, який дозволяє дитині долати труднощі (ключі, чарівні мечі, перстені, світляні кулі).

Застосування казкових образів у просторі арт-терапії дозволяє дітям проектувати власне переживання в символічну форму, що полегшує процес їхнього усвідомлення та трансформації [6].

Практика арт-терапії часто використовує міфологічні та казкові мотиви для роботи з емоційними станами дитини.

наприклад: Міф про Фенікса – використання у роботі з дітьми, які пережили втрати або великі зміни. Візуалізація Фенікса допоможе сформувати відчуття оновлення та внутрішньої сили.

Казковий мотив «Повернення додому» (наприклад, «Гензель і Гретель») – використовують у терапії дітей, які мають проблеми з адаптацією, почуттям безпеки [12].

Мотив «Перетворення» (наприклад, «Гидке качення») – всі діти, які відчувають себе невпевненими або відкинутими, усвідомили власну унікальність. Казка традиційно використовується як терапевтичний інструмент, допомагаючи виявити та лікувати психічні травми через ставлення дитини до неї. Сприйняття казки варіюється в залежності від віку, і дорослий та дитина сприймають її по-різному. Дитина, ототожнюючи себе з персонажами, не лише розумом, а й усім своїм єством переживає важливі етапи дорослішання. Вона стає частиною казкової реальності, долає перешкоди, перероджується.

Цінність казки полягає в тому, що вона не нав'язує готову істину, а спонукає дитину до активної внутрішньої роботи. Казкотерапія дає можливість подолати страхи, тривогу та змінити негативні риси характеру. Завдання психолога – вибрати чи створити казку, що відповідає потребам дитини. Якщо казка підібрана вдало, вона стає частиною життєвого сценарію дитини. Особливо корисно, коли дитина просить слухати казку знову і знову, оскільки саме так відбуваються глибокі зміни в її житті [11].

Психологи та дослідники [23], спираючись на роботи Юнга, визначають особисту міфологію як самопсихологію, яка керує поведінкою особистості та визначає спосіб мислення та індивідуального світосприйняття. Через особисту міфологію індивід інтерпретує досвід своїх почуттів, упорядковує нову інформацію та знаходить натхнення і шлях виходу з проблеми. Основною задачею використання казки, як особистісного міфу чи індивідуальної історії, є визначення способів взаємодії з власними проблемами, усвідомлення їх закономірностей, та механізмів реагування [1].

Розкриття історії клієнта(дитини) здійснює вплив на його успіхи та невдачі, вміння змінювати обмежувальні схеми і будувати нові, менш обмежуючі міфи, за допомогою яких можна створювати нову індивідуальну реальність [23]. Трансформація особистості вимагає повороту всередину, до себе – не в самозакоханому самозаглибленні, а в усвідомленій самоконфронтації. Усвідомлення власного міфу, дає можливість зміни – свідомості, власних думок, почуттів, сприйняття, припущень, цінностей та мотивів, створення опори, мінімізації комплексів [23].

Різноманітність міжгрупового досвіду призводить до самоперетворення, з'являється у багатьох традиційних міфах, в яких герої та героїні змінюються шляхом подолання труднощів або через трансцендентний перехід[3]. У цьому контексті казка – це історія, разом із символічними образами, яка передається поколінням осіб у культурі для передачі важливих перспектив чи істини [3]. У історіях та сучасних особистих переказах існують загальні метафоричні теми того, як говорять і розуміють самоперетворення [23]. Наприклад, самоперетворення часто описується як перехід від полону до свободи, ілюзії до ясності або смерті до відродження [23]. Таким чином, трансформаційні переживання справді об'єднують міфічний та метафоричний способи розуміння себе.

Казкотерапія нині вважається одним з найбільш м'яких і водночас надзвичайно ефективних методів психотерапії, що не має обмежень у застосуванні. Особливо позитивні результати вона демонструє у роботі з дітьми, які здатні активно співпереживати казковим героям. Важливим результатом використання казкотерапії є можливість подолати внутрішні суперечності через казку. У більшості казок ми спостерігаємо процес перетворення та відновлення героїв [6].

Однак для дітей реінкарнація відбувається не тільки в казках. Казки допомагають дітям подолати внутрішні суперечності, в яких певні перетворення особистості описуються досить успішно. У всіх казок щасливий кінець. Для дитини дуже

важливо бути впевненим, що в його житті все буде добре. Рано чи пізно дитина ставить собі багато складних питань: чи може вона навчитися любити? Щоб подолати ці страхи, будуть корисні казки, де у нареченого або нареченої є тварини, які потворні вдень і стають красивими вночі. Це дає зрозуміти, що в людині об'єднані тваринні інстинкти та прекрасні величні пориви, навчить приймати людину такою, якою вона є [5].

Перетворившись на казкового героя, дитина може спокійно говорити про свої почуття та думки. Саме під час сеансів казкотерапії діти вивчають поведінкові моделі, вчаться реагувати на життєві ситуації, підвищують рівень знань про себе та інших, тому що вони розуміють казки в порівнянні з поясненнями вихователів і батьків. Казкотерапія як психологічний метод має свої вікові обмеження при роботі з дітьми: у дитини має бути чітке уявлення про те, що існує казкова реальність, відмінна від реальної. Як правило, навички такої різниці формуються у дитини до 3,5-4 років, хоча, звичайно, в кожному конкретному випадку необхідно враховувати індивідуальні особливості розвитку дитини.

Робота з казкою допомагає виховувати у дитини чутливість і доброзичливість, милосердя та співчуття, приймати нестандартні рішення, розвиває творчий підхід. Всі нетрадиційні методи роботи дітей дошкільного віку з казкою сприяють розвитку творчих здібностей, розширення свідомості, поліпшення взаємодії з навколишнім світом, розвитку мовлення дітей, сприяють когнітивному розвитку дітей, виховання моральних почуттів, впливають на особистість, спрямована на розвиток бажань і дій дитини. Перетворюючись в героїв казок, діти набувають позитивних і позбавляються від негативних рис характеру. Казки засновані на кращому, що є у кожної дитини [5].

Сучасні казкотерапевти застосовують традиційні методи і прийоми роботи з казкою: читання, розповідь, переказ, бесіду. О. Бреусенко-Кузнецов, розглядаючи вербальність творчих процесів казкотерапії, наголошує на застосовуванні малювання,

ліплення, драматизації в роботі з казкою. Це дасть змогу «вивести» образи у фізичний простір, опрацювати емоційний аспект проблеми [20]. Водночас набувають поширення нетрадиційні технології роботи з казкою: складання авторської казки, переплутування сюжетів і героїв, змінювання характеру героя, місця, часу подій, кінцівки казки тощо [21].

За допомогою казки, яку склав сам психолог, створюється можливість емоційного відреагування на проблеми дитини. Крім того, така казка уможливорює моделювання ситуацій, коли значущий для дитини стимул з її оточення, що спричинив неадаптивну захисну реакцію, перетворюється з небезпечного для неї на безпечний. Таку саму терапевтичну функцію виконує і казка, складена психологом разом із дитиною [17, 21].

Рекомендації зі складання терапевтичних і релаксаційних казок для дітей знаходимо у роботах Д. Брет, Р. Ткач. Психологи наголошують, що казкотерапія ефективно працює з енурезом, енкопрезом, нічними страхами, гіперактивністю, логоневрозами, поведінковими проблемами. У роботі казкотерапевта особливу роль відіграють клієнтські казки. Для кращого розуміння своєї екзистенціальної ситуації (розуміння того, наскільки справді твоїм є життя, яким ти живеш) людині слід звертатися до особистої чарівної казки [8].

Найбільш дієвим засобом звернення до своєї казки є її написання. Казка – текст, який моделює ситуацію подолання життєвих труднощів, впливає на людину як на творця символічної реальності. Т. Зінкевич-Євстигнеєва [19] радить проводити сесію з написання клієнтської казки в три етапи:

1. Уповільнення як творча дія, пов'язана із заспокоєнням і налаштуванням на подальший процес написання казки.
2. Написання казки: клієнту пропонується написати казку.
3. Прочитання казки, завершення: після того як клієнт прочитає казку, важливо провести обговорення почуттів клієнта.

Відповідно до принципів положень казкотерапії, виділяють такі блоки роботи з дітьми:

– блок психологічної діагностики – реалізує функцію збору матеріалу про ускладнення або потреби розвитку й самовираження. Він включає виконання проєктивних тестів у формі казок (наприклад, тест «Казка» Л. Дюсс), бесіду з батьками, членами сім'ї;

– блок психолого-педагогічної корекції – спрямований на збагачення спектру позитивних прийомів взаємодії, представлених у казковій формі (створення казкового контексту й подорож по Казковій країні, розв'язання казкових завдань) [11];

– блок соціально-психологічної адаптації – служить для закріплення нових форм позитивної поведінки й взаємодії, адаптації до умов життя у соціумі. До складу блоку входять такі прийоми: зустрічі з казковими істотами, складення казок, різні форми розповідання казок, побудова картин із піску (пісочна терапія) та ін.;

– блок творчого самовираження – реалізує завдання розвитку творчих проявів у повсякденному житті, посилення спонтанності й сепарації від умов тренінгового процесу. Блок включає такі прийоми: самостійне складання картин з піску, постановка спектаклів, малювання казок об'ємними фарбами, вигадкування власної казки та ін.;

– блок роботи з батьками, членами родини й соціальним оточенням – виконує завдання позитивної асиміляції дитини у звичне соціальне середовище (навчання батьків доступним формам роботи з казкою, використання казок як коректного способу вирішення внутрішньо-сімейних проблем) [9].

Методи казкотерапії ефективні також у психологічному консультуванні. Зокрема, це пов'язано з тим, що створення творчого продукту відкриває підсвідомість і допомагає людям висловлювати приховані конфлікти, привносячи у свідомість думки і почуття, які були до цього заховані (Liebmann). Водночас казка виконує роль метафори для конфліктів, емоцій, ситуацій, що описуються клієнтами; допомагає людям в уявленні себе або своїх труднощів у конкретній об'єктивній манері.

Науковці, спираючись на положення, що певна інформація може бути засвоєна свідомістю лише завдяки її передачі за посередництвом образів, визначають аргументи на користь ефективності використання образів у консультуванні. А саме: образи дають змогу виражати почуття; вони також викликають різноманітні емоційні реакції і слугують психологічним змінам; символічні образи стосуються як свідомого, так і несвідомого рівнів психічної діяльності; допомагають у розкритті проблемного психологічного матеріалу та подоланні захистів; техніки спонтанної та спрямованої уяви забезпечують психологічні зміни навіть за відсутності інтерпретацій [9].

Розглянемо прийоми роботи з казкою у груповому терапевтичному процесі:

1. Пригадування відомої казки (улюбленої, тієї, яка найбільше вразила, або першої, яка спала на думку) як привід для психологічної роботи. Згадування про казку терапевтом являє собою порівняно легку терапевтичну інтервенцію. Задумавши казку, що спливла в пам'яті, клієнти самі вирішують, що малювати. Як «посилений» варіант цієї форми залучення казки до арт-терапевтичної роботи можлива також візуалізація клієнтом вибраного ним моменту (етапу розвитку) казки. При цьому діагностичними є й вибір казки (вказує на загальний характер глибинної проблематики особистісного зростання клієнта), і вибір героя для ідентифікації, і вибраний момент казки (звичайно, що відповідає сучасній ситуації особистісного розвитку).

2. Звертання до певного казкового образу. Робота із символічним образом (символістика – властивість виражати архетипи колективного несвідомого – гарантується його приналежністю до жанру казки) орієнтує учасника групи на деяке коло глибинних проблем. Казка при цьому є символічним простором, що орієнтує клієнта. Така робота виправдана в аналітичних закритих групах. В арт-терапевтичній програмі О. Вознесенської, присвяченій чоловічому і жіночому в структурі особистості, спосіб звертання до казки саме такий.

3. *Індивідуальне створення казки.* У груповій формі арт-терапії воно може бути домашнім завданням. Казка – текст, який моделює ситуацію подолання життєвих труднощів, впливає на людину як на творця символічної реальності.

4. *Спільне створення казки, як і створення спільного малюнка, є процесом, що об'єднує групу.* Специфіка казки задає ситуацію об'єднання на глибинних засадах навколо процесу пошуку вирішення єдиної проблеми (екзистенціальне значущої, отже, такої, що стосується кожного учасника групи).

Проведення відповідної роботи з родинами вихованців щодо впливу казки на розвиток дитини та щодо розуміння батьками важливості якісної освіти для їхніх дітей є важливим напрямом роботи вихователя і психолога. Адже, читаючи казку, дитина потрапляє в чарівний світ снів, уявляє, аналізує, розмірковує і, отже, розвивається – формується особистість.

Проведені консультації та відкриті заняття створюють можливість для батьків у будь-який момент підтримати свою дитину в подоланні труднощів. З цією метою застосовуються нижче подані методи терапевтичної роботи, які є ефективними як у індивідуальному, так і у груповому форматі. Наприклад, в дошкільних групах або шкільних класах ці методи допомагають дітям навчитися справлятися з емоціями та складними ситуаціями, а батьки отримують необхідні інструменти для підтримки своїх дітей [24].

Під час роботи з дитиною варто використовувати казковий сюжет, уважно спостерігаючи за її реакціями. Важливо створити атмосферу занурення в казку, що нагадує легкий транс. Цього можна досягти через повторення ключових фраз, спокійний і рівний тембр голосу, а також яскраві мовні звороти, ритмічні приповідки й виразні кінцівки.

Наприклад, слова «У деякому царстві, у деякій державі...» створюють відчуття, що події могли відбуватися де завгодно – як у далекій казковій країні, так і зовсім поруч. Дитина сама вирішує, наскільки близько їй сприймати цю історію. Окрім того, визначене місце дії допомагає їй психологічно дистанціюватися

від сюжету. Це особливо важливо, адже малюкові може бути складно уявити себе у конкретній локації, якщо він ніколи там не був [24].

Психологу слід уважно спостерігати за реакцією дитини на вчинки персонажів, щоб виявити її ціннісні уявлення, страхи, а також проаналізувати позу, жести та міміку. Окрім вербальних коментарів, важливо інтерпретувати невербальні сигнали, щоб зрозуміти, які моменти є для дитини найбільш значущими. Особливу увагу варто приділяти жартам, сміху, тривожності, а також тим епізодам, які викликають зацікавлення або, навпаки, залишаються поза увагою. Не менш важливо визначити, з ким із героїв казки дитина себе ідентифікує, оскільки це можна помітити через її емоційні реакції.

Щоб отримати додаткову інформацію, можна запропонувати дитині розповісти улюблену казку або ту, яка найбільше запам'яталася. Важливо враховувати, що казки, закріплені в довготривалій пам'яті, часто відображають батьківські настанови та формують основу життєвих сценаріїв. Улюблена казка зазвичай є спрощеною моделлю життєвого сценарію, а вибір персонажа, з яким дитина себе асоціює (Герой чи Невдаха), може підказати, які установки впливатимуть на її доросле життя. Життєві сценарії мають певну структурну схожість із чарівними казками, що допомагає зрозуміти механізми організації особистого часу та життєвих виборів [22].

Під час розповіді казки життєвий досвід дитини набуває структури, а сама казка стає його «основою». Вона включає такі складові: герой, якому дитина прагне наслідувати; лиходій, образ якого може здатися виправданим за певних обставин; персонаж, що уособлює зразок для наслідування; сюжет як модель подій, що дозволяє перемикатися між різними ролями; система персонажів, які сприяють цьому перемиканню; набір етичних норм, що допомагають зрозуміти, коли варто злитися, ображатися, відчувати провину, правоту чи радість перемоги [25, 26].

Запропонуйте дитині вигадати та розповісти казку. Цей метод роботи з казковим сюжетом надає найбільш цінний матеріал для діагностики. Додатково можна попросити дитину зобразити свою історію на папері. Аналіз малюнка допоможе психологу отримати інформацію про емоційний стан дитини, виявити актуальні труднощі та зрозуміти можливі шляхи їх подолання. Казковий малюнок також можна використовувати в груповій роботі з дітьми.

Застосовуючи цей метод, психолог має не лише звертати увагу на реакцію дитини, а й детально аналізувати її творчий продукт – казку, яка є своєрідним художнім твором. Вона не є випадковим набором образів, як у сновидіннях чи мріях, а підпорядковується внутрішній логіці, що відображає взаємозв'язок між внутрішнім світом дитини та її сприйняттям навколишньої реальності [14].

Спрощений алгоритм аналізу структури й змісту казки може бути таким:

1. Тема казки. Визначити основну ідею твору (наприклад, про дружбу, пригоди, тварин, боротьбу добра і зла тощо). Звернути увагу на оригінальність сюжету чи його схожість із відомими зразками, а також на вплив зовнішнього середовища на творчість дитини.

2. Характеристика персонажів. Виділити головних і другорядних героїв, класифікувати їх за роллю в сюжеті: добрі, злі, ті, хто допомагає або перешкоджає головному героєві. Окремо проаналізувати персонажів, яких автор казки наділив особливою емоційною виразністю або гіперболізував. Важливо також звернути увагу на можливі спотворення образів. Один із ключових аспектів цього етапу – визначити, з яким персонажем дитина себе ідентифікує. Це можна встановити шляхом спостережень за її реакціями або за допомогою навідних запитань, наприклад: «Хто з героїв тобі найбільше сподобався?». Варто враховувати, що персонаж, з яким дитина себе асоціює, не завжди збігається з позитивним героєм [20].

3. *Випробування, які долають герої.* Розподілити труднощі на зовнішні (перешкоди на шляху до мети: ріки, ліси, чудовиська тощо) та внутрішні (особистісні риси, які ускладнюють досягнення мети: страх, жадібність, слабкість тощо). Способи подолання труднощів. Проаналізувати стратегії героїв у складних ситуаціях – чи це чесність, хитрість, насильство, маніпуляція тощо.

4. *Етичні орієнтири казки.* Визначити, які моральні стандарти пропонує казка: коли можна сердитися, ображатися, радіти, відчувати провину чи впевненість у своїй правоті. Окрім основного тексту, важливо звертати увагу на супутні коментарі, жарти, паузи, реакції дитини під час розповіді [20].

Психолог пропонує дитині метафоричну проблемну ситуацію у формі казкової історії, яка завершується запитанням, на яке дитина має дати відповідь. Уява активізується, коли виникає ситуація з високим рівнем невизначеності. Дитина ідентифікує себе з персонажем казки й опиняється перед вибором. Її реакція на сюжет залежить від емоційного стану: вона може сприймати ситуацію спокійно або з тривогою. Емоційний стан, викликаний історією, зберігається до її завершення. Цей метод допомагає виявити спонтанні емоційні реакції, які зазвичай не проявляються у поведінці дитини, але діють на несвідомому рівні [24].

Методи психодіагностики та корекції, представлені вище, доцільно доповнити казкотерапевтичними техніками, зокрема:

1. «11 історій дівчинки Енні» Д. Бретт. Кожна з цих історій спрямована на подолання конкретних проблем: страх темряви, енурез, компульсивність і перфекціонізм, сором'язливість, булінг, розлучення батьків, імпульсивність, алкоголізм одного з батьків, конкуренція між братами і сестрами, а також відносини «дитина-вітчим-мачуха» [24].

2. «Проективний казковий тест» К. Колакоглоу [24] – стандартизований діагностичний інструмент, що ефективно використовуються для клінічної діагностики дітей 7-12 років. Тест містить сім наборів карток, кожен з яких включає три картки

з образами відомих казкових персонажів: Червоної Шапочки, Вовка, Гнома, Велетня, Чаклунки та сцени з казок «Червона Шапочка» і «Білосніжка і сім гномів». Проективний тест вимірює 26 змінних, таких як агресія, оральні потреби, тривожність, потреба в прийнятті, афіліація, страх, депресія, самооцінка, прагнення до переваги, почуття власності тощо.

3. Казки Луїзи Дюсс [18] – проективна методика, яка досліджує особистість дитини за допомогою стимульного матеріалу, що супроводжується казковими історіями. Ці методи включають такі казки, як «Ягня» (для виявлення впливу відлучення від грудей), «Річниця весілля батьків» (для з'ясування місця дитини в сім'ї), «Страх» (для виявлення страхів), «Слоненя» (для виявлення проблем з розвитком сексуальності), «Прогулянка» (для визначення рівня прив'язаності до батька протилежної статі), «Новина» (для виявлення тривожного стану) та «Поганий сон» (для об'єктивного аналізу дитячих переживань).

Однак, при використанні метафор у психотерапевтичному процесі слід враховувати певні обмеження. Метафоричний опис не завжди точно відповідає тій інформації, яку він представляє, оскільки структура інформації змінюється відповідно до нав'язаної метафорою схеми. Це може акцентувати лише певні аспекти терапевтичної інформації, зменшуючи значення інших, не менш важливих елементів. Такий недолік можна пом'якшити, застосовуючи кілька метафор, що дозволить побачити терапевтичну інформацію з різних точок зору, як багатомірну фігуру з різними проєкціями.

Арт-терапія, зокрема, казкотерапія, є потужним інструментом для розвитку емоційної сфери дітей дошкільного віку. Вона забезпечує безпечний і природний спосіб вираження емоцій через творчість. Завдяки архетипам, що містяться в казкових сюжетах, діти можуть глибше зрозуміти свої переживання, навчитися ними керувати та адаптуватися до складних життєвих ситуацій.

Використання казкових образів та символів допомагає знизити рівень стресу, розвивати соціальні навички та підвищувати самооцінку дитини. Психологічна робота з дітьми через казки створює можливість для м'якого і конструктивного опрацювання внутрішніх конфліктів, формування позитивних моделей поведінки та самоконтролю.

Таким чином, інтеграція арт-терапевтичних методик у навчально-виховний процес сприяє гармонійному розвитку дитини, допомагає їй знайти внутрішні ресурси для подолання труднощів і відкрити нові можливості для особистісного зростання.

Перспективи подальших досліджень у цій галузі включають: вивчення впливу казкотерапії на розвиток конкретних емоційних навичок, таких як емпатія, саморегуляція та стресостійкість; розробку адаптованих програм казкотерапії для різних вікових груп та дітей з особливими освітніми потребами; порівняльний аналіз ефективності казкотерапії з іншими арт-терапевтичними методами (музична терапія, драматерапія тощо); визначення критеріїв успішності арт-терапевтичних втручань у контексті навчально-виховних закладів; дослідження можливостей інтеграції казкотерапії у сімейне консультування та роботу з батьками для підвищення ефективності емоційної підтримки дитини вдома.

Загалом, подальші наукові розвідки допоможуть удосконалити методичні підходи до роботи з дітьми та забезпечити ефективні інструменти для підтримки їхнього емоційного та особистісного розвитку.

Список використаної літератури:

1. Anastasopoulos D., Soumaki E. Adolescence and mythology. *Journal of Child Psychotherapy*. 2010. №36. P. 119–132.
2. Kiseleva M. V. Art-terapiya s detmi : Rukovodstvo dlya detskih psihologov, pedagogv, vrachev i spetsialistov, rabotayuschih s detmi. SPb : Rech, 2006.

3. Le Grice K. The rebirth of the hero: Mythology as a guide for spiritual transformation. London : Muswell Hill Press, 2013.
4. Suharev A. V. Skazkoterapiya. *Prikladnaya psihologiya*, 2003. №6. P. 21–25.
5. Zamelyuk M., Milyshchuk S. Cancer therapy as a psychological method for working with children of primary age.
6. Zinkevich-Evstigneeva T. D. Praktikum po psihoterapii. SPB : Rech, 2000.
7. Айлішева А. В. Арт-терапія у роботі з дошкільниками. *Дошкільне виховання*. 2020. № 3. С. 33–35.
8. Антонова В. А. Арт-терапія: методичні рекомендації для психологів. Київ : Освіта України, 2021. 220 с.
9. *Практична психологія і соціальна робота*. 2014. № 11(188). С. 70–71.
10. Баришева Т. В. Використання казкотерапії у корекційній роботі з дітьми дошкільного віку. *Дошкільна освіта*. 2020. № 6. С. 22–27.
11. Бурчик О. В. Групова казкотерапія в особистісно-орієнтованому вихованні дітей. *Вісник Житомирського державного університету імені І. Франка*. 2005. № 25. С. 203–205.
12. Васильєва Л. В. Арт-терапія як засіб розвитку емоційної сфери дітей дошкільного віку. *Педагогіка і психологія*. 2019. С. 35–37.
13. Вовк В. М. Вплив арт-терапії на розвиток творчих здібностей. *Психологічна підтримка дитини*. 2021. № 3. С. 29–31.
14. Вознічка-Парузель Б. Мистецтво створення релаксаційних казок. Острів безпеки у світі небезпеки: на допомогу бібліотерапевту. Львів, 2012. С. 89–91.
15. Гедз Г. І. Казкотерапія. Структура роботи з дітьми. *Психолог дошкілля*. 2018. № 3. С. 4–7.
16. Глущенко С. О. Арт-терапія для дошкільнят: методика проведення занять. *Психологія і педагогіка*. 2020. С. 22–25.
17. Дикіна Л. В. Архетипи та архетипічні образи. Одеса : ОНУ імені І. І. Мечникова, 2020. С. 15–20.

18. Замелюк М. І. Казкотерапія як інноваційна здоров'язбережувальна технологія у просторі сучасного дошкільного закладу. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Педагогічні науки»*. Луцьк, 2017. № 2/35. С. 14–19.

19. Казки доктора Луїзи Дюсс : проєктивні тести для дітей. *Психологія: Енциклопедія практичної психології розповідь казки дитиною та відслідковування реакції*. URL: http://psychologis.com.ua/skazki_doktora_luizy_dyuss_dvoe_zn_pro_ektivnyye_testy_dlya_detey.htm.

20. Казкотерапія як засіб психологічної роботи з різними віковими категоріями. *Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки*. 2020. Вип. 6. С. 24–31.

21. Литвиненко С. А. Казкотерапія у профілактиці і корекції шкільної дезадаптації. *Актуальні проблеми практичної психології в системі освіти* : зб. наук. праць. Херсон : ХДУ, 2002. С. 139–142.

22. Моліцька М. Терапевтичні казки. Львів : Свічадо, 2009. 200 с.

23. Петренко О. Б. Роль казки у формуванні орієнтації дитини на цінності своєї статі (на матеріалі спадщини Василя Сухомлинського). *Цінності народного виховання у науковій спадщині В. О. Сухомлинського* : зб. наук. праць. Херсон : ХДУ, 2009. С. 421–429.

24. Простір арт-терапії: мистецтво стосунків у танці життя: *матеріали XVIII Міжнародної міждисциплінарної науково-практичної конференції* (м. Київ, 18-19 червня 2021 р.) / [за наук. ред. Л. А. Найдьонової, О. Л. Вознесенської, О. М. Скнар]. Київ: ФОП Назаренко Т. В., 2021. С. 37–38.

25. Шестопал І. А. Казкотерапія як ефективний метод роботи психотерапевта з дітьми. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Психологія», січень 2020. № 10. С. 143–147.

26. Ященко Л. В. Казкотерапія. Співпраця учителя, батьків і дітей: 2-й клас. *Початкова освіта*. 2018. № 2. С. 13–15.